

STADSHOLMEN

GAMLA STAN 1:27

GÅRDSHUS PÅ BOLLHUSTÄPPAN

Trädgårdsgatan 2

GAMLA STAN

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

VY VÄSTERUT LÄNGS TRÄDGÅRDSGATAN FÖRE RIVNINGARNA FÖR BOLLHUSTÄPPAN. DEN GAMLA HEDERSKÖLDSCA FASTIGHETEN SYNS TILL HÖGER I BILD MED PORTGÅNGEN TILL GÅRDEN STRAX BAKOM VESPAN. GÅRDSLÄNGAN VAR TVÅVÅNIG UNDER ETT BRUTET TAK, MEN MOT GATAN HADE DET NEDRE TAKFALLET ERSATTS MED FÖRHÖJD MUR SÅ ATT LÄNGAN TYCKS HA TRE FULLVÅNINGAR. MAN KAN LÄGGA MÄRKE TILL STENOMFATTNINGEN TILL DET LILLA FÖNSTRET TILL HÖGER OM FOTGÅNGAREN - SAMMA OMFATTNING BEVARAS I DAGENS FASAD TILL GÅRDSHUSET. FOTO LENNART AF PETERSENS 1959, SSM F66271.

Gårdshuset på Bollhustäppan fick sitt nuvarande utseende 1960, i samband med anläggningen av den lilla parken mellan Finska kyrkan och Trädgårdsgatan. Inom byggnaden bevaras dock delar av ett betydligt äldre hus, uppfört då området tidigast bebyggdes med borgarhus, som den välvda källaren från 1400-talet.

Möjligen bevaras även murpartier från omkring 1700 i den lilla byggnaden.

Gårdshuset är ett ovanligt och intressant exempel på hur man i samband med 1900-talets "sanering" av Gamla stan prövade att både öppna upp den tätbebyggda stadsdelen, för att förbättra boendekvaliteterna, och samtidigt bevara kulturhistoriskt värdefulla minnen av en äldre byggnadskultur.

Marken på fastigheten är i gällande stadsplan utlagd till parkmark.

Fastigheten Gamla stan 1:27 är blåvärderad enligt Stockholms stadsmuseums kulturhistoriska klassifi-

cering. Det innebär att den har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Under flera hundra år var Gamla stan Stockholms centrum. Medeltidens bebyggelse bestod av hus i trä eller tegel, ofta med torvtak. Till husen fanns många gånger källare med väggar av natursten och tegelvalv eller bjälktak. Tegelhusens fasader var inte putsade och kunde ha dekor i form av blinderingar, formtegel eller mönstermurning. Den medeltida, oregelbundna stadsplanen är ännu i dag mycket

DET LILLA GÅRDSHUSET SETT FRÅN TRÄDGÅRDSGATAN MOT ÖSTER. PÅ VAR SIDA OM BYGGNADEN FINNS MANSHÖGA MURAR, SOM INRAMNING TILL PARKEN BOLLHUSTÄPPAN. I FONDEN SYNS FINS-KA KYRKANS FÖRSAMLINGSHUS, UPPFÖRT PÅ 1970-TALET EFTER RIVNINGEN AV HUVUDBYGGNADEN PÅ DEN GAMLA HEDERSKÖLDSKA FASTIGHETEN. FOTO J. MALMBERG.

väl bevarad och många hus har i hög utsträckning kvar medeltida murverk bakom senare tiders fasadutformningar och inredningar.

Det expansiva 1600-talet, då Sverige utvecklades till en stormakt, gav en annan prägel åt staden med flera nybyggen men också modernisering av de äldre husen. Byggnaderna fick stora vindar i flera våningar med höga, branta tak och ofta en dekorativ fasadutsmyckning i natursten. Samtidigt anpassades de nybyggda husen längs framför allt Nygatorna i väster till en reglerad stadsplan.

Under 1700-talets mitt och senare hälft byggdes husen ofta på med en våning. Vindarna var nu mindre och taken flackare. Fasaderna utfördes släta och putsade, och rummen inreddes med kakelugnar och snickerier som till stor del finns bevarade i dag.

Vid 1800-talets senare del och under tidigt 1900-tal fick många byggnader fasader med tidstypiska de-

korer i stuck eller puts och bottenvåningarna gjordes ofta om till butiksfasader med stora skyltfönster.

Gamla stan hotas – och räddas

Under senare delen av 1800-talet försköts stadens centrum till Norrmalm. Gamla stan började att successivt förslummas och många diskussioner fördes om stadsdelens sanitära förhållanden. Det kom till och med förslag om att riva stora delar och bygga helt nytt. När de nya stadsdelarna på malmarna växte fram omkring 1900 blev problemen i Gamla stan ännu mer uppenbara, men de enskilda fastighetsägarna var inte villiga att bekosta saneringarna. Samfundet S:t Erik – som bildades 1901 och arbetade för att väcka intresse för stadens kulturhistoriskt värdefulla miljöer – oroades för stadsdelens framtid och tog på 1930-talet initiativet till att bilda AB Stadsholmen. Det nya bolaget fick i uppdrag att för-

GÅRDSHUSETS ENDA FÖNSTER VETTER MOT GATAN OCH ÄR FÖRSETT MED FÖNSTERLUCKOR. DEN RIV-NA GÅRDSLÄNGAN HADE FÖNSTERLUCKOR MOT GÅRDEN. FOTO J. MALMBERG.

värva, restaurera och modernisera bebyggelsen med hänsyn bland annat till kulturhistoriska värden. De första åtgärderna i stor skala genomfördes i kvarteret Cepheus och flera av de genomförda renoveringarna har varit goda exempel, inte minst de allra första insatserna som gjordes.

I dag är Gamla stan med sina många bevarade tidslager och hus med en lång och omväxlande byggnadshistoria ett historiskt dokument av oersättligt värde.

HISTORIK

En medeltida gård med kålgårdstomt

I äldsta tid låg tomter med trädgårdstäppor och kålgårdar i övre delen av området söder om Slottsbacken. Efter hand började dessa tomter att bebyggas med borgarhus. År 1439 såldes en av tomterna, ungefärligen motsvarande den aktuella fastigheten, med ”byggning” till en Mickel skrivare. Efter Mickel

skrivares död såldes fastigheten vidare år 1488 och uppges då som ”en gård med välvd källare liggandes med en liten kålgårdstomt nordan innan före den byggda gården.” Benämningen gård antyder att det var fråga om ett trähus, dessutom med en välvd stenkällare, och norrut inåt tomten fanns ett trädgårdsland. Genom måttuppgifter har källaren i citatet antagits vara densamma som källaren i det aktuella gårdshuset.

Området förvandlas till kunglig örtagård

Under 1500-talet lät Gustav Vasa tvångsinlösa flera av fastigheterna i området, för att omvandla det till en kunglig ”örtagård”. Det anlades en kunglig trädgård, främst för medicinalväxter, men denna kom att ligga väster om den aktuella fastigheten och Mickel skrivares gård kan mycket väl ha bevarats genom 1500-talet.

DET LILLA GÅRDSHUSET SETT FRÅN BOLLHUSTÄPPAN OCH MOT SYDVÄST. FOTO J. MALMBERG.

Det Hedersköldska huset

Vid mitten av 1600-talet var den kungliga trädgården inte längre aktuell och 1648 donerades fastigheten med Mickel skrivares gård till kammarrådet Anders Andersson Appelbom. Denne var ägare till grannhuset i öster med gavel mot Trädgårdsgatan, ett minst tre våningar högt bostadshus av sten med medeltida ursprung. Sannolikt förenades nu de två medeltida tomterna till en fastighet. Efter flera ägarbyten kom dubbeltomten med byggnader år 1683 i handelsmannen Anders Hederskölds ägo. Familjen Hedersköld ägde fastigheten under 70 år, fram till mitten av 1700-talet. I början av denna period lät Hederskölds uppföra ett två våningar högt stenhus längs Trädgårdsgatan, samt i vinkel norrut in mot gården på tomtens västra del. Dagens lilla stenhus ligger inom läget för denna tvåvåninga byggnadslänga.

Stall med vagnshus vid 1700-talets mitt

Längst i öster i den tvåvåninga byggnadens bottenvåning låg, enligt en beskrivning från 1754, en bred portgång från Trädgårdsgatan in till gården. Invid

portgången västerut inrymdes ett stall med två spiltor och dubbelport mot gatan samt ett vagnshus, även det med dubbelport mot gatan.

Bodar och magasin under 1800-talet

I början av 1800-talet ägdes den gamla Hedersköldska fastigheten av Storkyrkoförsamlingens friskoleinrättning, den så kallade fattigskolan. Vid denna tid uppges tre bodar där det tidigare stall och vagnshus hade legat, två av dem med direktutgång till gatan och en med utgång till gården. Under längan omnämns den välvda källaren. Senare under 1800-talet uppges magasinsrum i längan mot Trädgårdsgatan. Av ägarna till fastigheten under denna period kan nämnas Lars Johan Hierta, Aftonbladets grundare och i handlingarna titulerad grosshandlare.

Rivning för luft och ljus

I samband med den så kallade saneringen av Gamla stan, inledd genom rivningar av gårdshus i kvarteret Cepheus 1936, sökte staden efter plats för möjliga parker. Som en följd av detta framläggs från 1940-

FOTO INIFRÅN HUSET MOT FÖNSTRET. TILL HÖGER I FÖNSTERNISCHEN SYNS EN KRAFTIG GÅNGJÄRNS-HAKE TILL EN PORT. HAKEN ÄR ETT TECKEN PÅ ATT ÅTMINSTONE MURARNA MOT GATAN ÄR BEVARADE FRÅN DEN RIVNA LÄNGAN, SOM I ÄLDRE TID BLAND ANNAT VAR INREDD TILL STALL MED PORT MOT GATAN. FOTO J. MALMBERG.

talet förslag till rivning av husen söder om Finska kyrkan, för att i dess ställe anlägga en planterad gård. Efter flera olika förslag revs 1960 merparten av bebyggelsen inom den forna Hedersköldska fastigheten, tillsammans med en huslänga omedelbart västerut, för att i dess ställe anlägga parken Bollhustäppan. Efter att Finska församlingen hade förvärvat det medeltida bostadshuset i öster på den gamla Hedersköldska fastigheten, revs i början av 1970-talet även detta, och ersattes med ett nyuppfört församlingshus i äldre stil.

Återuppbyggnad av ett litet gårdshus i början av 1960-talet

Inför rivningarna 1960 beslöt man att bevara och överbygga den gamla medeltida källaren under längan mot Trädgårdsgatan. Det är oklart om man till den nya överbyggnaden, och möjligen även den

östra muren mot gatan, även bevarade murpartier från gårdslängan ovan marknivån. På bilder efter rivningen skymtar kvarstående murpartier, men på stadens uppmättningsritningar har i februari 1960 tillagts texten "denna del riven 1960" om längan mot Trädgårdsgatan. I längans fasad mot gatan kan före rivning dock konstateras en äldre portomfattning av sten kring ett fönster, som även finns i dagens gatufasad.

Överbyggnaden utformades som ett litet, envåningt gårdshus med ett fönster mot gatan och två ingångar från gården. Byggnaden fick samma husdjup som den rivna längan men konstruerades delvis med moderna material, som bjälklag av betong. Nedgången till den gamla källaren lades i byggnadens nordöstra hörn istället för som tidigare i anslutning till källarens västra mur. Det nya gårdshuset användes tidigast som förrådsbyggnad.

DEN MEDELTIDA KÄLLAREN HAR ETT MURAT TUNNVALV OCH KRAFTIGA GRÅSTENSMURAR. FOTO J. MALMBERG.

Upprustning och renovering

År 1989 genomfördes en ombyggnad och upprustning av huset för anpassning till Finska församlingens ungdomsverksamhet. I samband därmed fick den östra entrén nya dörrblad, lika befintlig dörr norrifrån, och ett nytt fönster insattes mot gatan. Interiört fick källargolvet ny dränering, isolering och golvbeläggning, och bottenvåningen inreddes med wc och pentry samt lades med ett nytt golv på den befintliga betongen.

I januari 2007 överfördes gårdshuset på Bollhusrappan till AB Stadsholmen, som alltså bara äger byggnaden på fastigheten. Huset hyrs i dag ut till ett mindre företag som arbetar med kultur och forskning.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Byggnaden är ett stenhus om en våning under ett

sadeltak med förskjutennock. Taket är täckt med kopparplåt. Fasaderna är slätputsade i gult. I fasaden mot Trädgårdsgatan finns ett fönster med grönmålade fönsterluckor och i fasaderna mot öster respektive norr sitter panelade pardörrar. Dörrbladen är försedda med bandgångjärn med utseende av 1600-/1700-tal.

Interiör

Innanför den östra entrén finns wc och litet pentry och därpå ett rum med putsade väggar och panelat tak. Innanför den norra ingången finns en rak källartrappa med plansteg av kalksten. Även källaren består av ett rum, i detta fall tunnvalvt, putsat och vitmålat samt med kraftiga gråstensmurar. I valvet är infäst en järnring av 1700-talstyp.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.